

RECEPT VOOR EEN SCHOOLTUIN

Stappenplan voor het maken van een schooltuin die past op uw schoolplein

Opdrachtgever

Gemeente Amstelveen

Afdeling Wijkbeheer Zuid

Team Natuur- en Milieu Educatie, Elsenhove, Schooltuinen (NES)

Opsteller

Margreet Deken

Mei 2011

Inleiding

Wilt u met de kinderen gaan schooltuinieren en is er geen schooltuincomplex in de buurt of tuint u liever op of rondom school? Maar weet u niet goed hoe te beginnen? Dan kan dit stappenplan u op weg helpen om een schooltuinproject op te zetten waarbij groente, fruit en bloemen gezaaid, geplant en geoogst worden. Het beschrijft de vijf stappen die u moet zetten om tot een schooltuin te komen die op uw schoolcomplex past. Aan het eind van elke stap worden de resultaten en beslissingen die u in uw schooltuinplan kunt opnemen vermeld. Ook vindt u steeds een lijst met verwijzingen naar adressen, sites en literatuur die meer informatie geven over de betreffende stap.

1. Basisvoorwaarden

Voordat u uw ideeën over een schooltuin op het schoolplein uitbouwt, is het goed om een aantal basale criteria vast te stellen. Want wat u ook kiest, altijd moet u rekening houden met de eigenschappen van de locatie, de samenhang met het programma van de school, de doelgroep en de inzet van uw medewerkers.

De lokatie

- Hoeveel zonuren krijgt de locatie? 5 à 6 uur zon per dag heeft u zeker nodig voor een goed functionerende moestuin.
- Hoe groot? Een schooltuin kan zo groot of zo klein zijn als u zelf wilt. Van een druivenstruik bij de ingang tot een complete moestuin voor elk kind. U kunt ook klein beginnen en als het bevalt later uitbreiden. Met één vierkante meter kan een kind al heel veel doen. Bij weinig ruimte kunt u ook denken aan gezamenlijke tuintjes voor 3 of 4 kinderen of een tuin voor de hele groep.
- Is de grond geschikt? U kunt een grondmonster laten beoordelen door een laboratorium. Als de grond vervuild is of onwerkbaar door wortelonkruid, dan kunt u met bakken, potten of andere groeimateriaal werken. Die kunnen groot of klein en zelfs verrijdbaar zijn. Bakken kunnen direct op de aarde of op (vijver)folie geplaatst worden. Ze kunnen ook als afgesloten bakken direct op de tegels staan.
- Is de tuin afsluitbaar? Als dat niet zo is, moet u rekening (bij de keuze van de planten) houden met de mogelijkheid van vandalisme. Misschien kan enige vorm van afscheiding worden aangebracht? Deze kan meteen fungeren om verticale beplanting op aan te brengen.

De visie van de school

Het is van belang dat de schoolleiding met het team bespreekt wat de plaats is van de schooltuin in het lesprogramma. Een gedeelde visie motiveert de leerkrachten, en zorgt voor een goede aansluiting. Schooltuinieren is immers geen doel op zich zelf, maar een integraal onderdeel van het lesprogramma. Het is niet alleen een praktische invulling van de lesdoelen van het natuuronderwijs, maar het brengt ook afwisseling aan in de werkvormen op school, het bevordert competenties als zelfstandig werken, en het kan bijdragen aan de uitstraling van de school.

De doelgroep

Wilt u dat alle kinderen aan het schooltuinieren kunnen deelnemen, of alleen de kinderen van groep 3, 5 of 7 bijvoorbeeld?

Coördinator en werkgroep schooltuin

Is er een leerkracht op school die iets heeft met tuinieren, en het project wil trekken? Dan heeft u de ideale schooltuincoördinator in huis! Maak een reële inschatting van de tijd die de coördinator moet steken in de voorbereidingen en de uitvoering. Als vuistregel kunt u stellen dat gemiddeld 2 uur per week coördinatie wel nodig is.

Stel een werkgroep voor de schooltuin in. Naast de coördinator kan iemand van de schoolleiding, een leerling, een ouder en een medewerker van de gemeente (Natuur- en Milieu Educatie) eraan deelnemen.

Publiciteit en samenwerking

Maak een begin met publiciteit geven aan de tuin in de schoolkrant of nieuwsbrief van de school, op de site of misschien zelfs in de lokale krant. Bedenk wie u wilt bereiken: de leerlingen, de ouders, het schoolbestuur, de gemeente of omwonenden? Omwonenden kunnen bijvoorbeeld ingeschakeld worden om in de avonduren en het weekeinde toezicht te houden.

Op dit moment is het doel: opbouwen van een netwerk en leden werven voor de werkgroep.

In het schooltuinplan:	
Grootte schooltuin m ²
Bijzonderheden van de plek	(zonuren, geschiktheid van de grond, wateraansluiting)
Doelgroep	(leeftijd)
Aantal kinderen	
Educatieve doelstellingen	
Coördinator	
Leden werkgroep schooltuin	(Coördinator, schoolleiding, ouder, leerling, gemeente (medewerker Natuur- en Milieu Educatie)

Verwijzingen en literatuur

- **BLGG, Bedrijfslaboratorium voor Grond- en Gewasonderzoek** in Oosterbeek, klantenservice@blgg.agroxpertus.com, 088 - 876 1010. Onder meer bij dit bureau kunt u terecht voor bodemonderzoek en/of bemestingsadvies.
- Vereniging voor Ecologische leef- en teeltwijze ('Velt'), *Vergroening van de schoolomgeving; technische handleiding voor een groene school*, 2006, www.velt.be

2. Het karakter van de schooltuin

Nu u weet aan welke basisvoorwaarden de schooltuin moet voldoen, kunt u de manier van tuinieren en het karakter van de schooltuin bepalen. In de verwijzingen vindt u veel voorbeelden, en u kunt eens kijken bij schooltuinen, volkstuinverenigingen en scholen die bij school tuinieren bij u in de buurt. Het aantal mogelijkheden is verrassend groot! Laat uw creativiteit niet beperken door de vraag of alles financieel en anderszins mogelijk is, die vraag komt in de volgende stap aan de orde.

Potten, bakken of direct in de grond

Potten of bakken zijn erg handig als u weinig ruimte per kind heeft, of als de grond niet geschikt is. Voordeel is ook dat er minder onkruid en dus minder onderhoud nodig is en de werkhogte op ergonomische hoogte gemaakt kan worden. Een nadeel is wel dat u vaker water moet geven. Onderzoek ook de mogelijkheden die muren en hekwerk kunnen bieden zowel om bakken aan te bevestigen als om beplanting verticaal tegen aan te kunnen laten groeien.

Individueel of in groepjes

Ieder kind een eigen tuintje of gedeelde tuintjes? Als u weinig ruimte heeft, kunt u kiezen voor werkvormen in tweetallen of groepjes van 3 a 4 leerlingen. Er speelt ook een didactische overweging mee: wilt u vooral samenwerking stimuleren, of vindt u juist de eigen verantwoordelijkheid en trots op het eigen resultaat van belang?

Thematuin

U kunt kiezen voor een bepaald thema, bijvoorbeeld saladetuin, soeptuin, pizzatuin, vier-seizoenentuin, vastplantenmoestuin of eetbare bloementuin. Hiermee kunt u niet alleen de aantrekkelijkheid vergroten, maar ook de verbinding met andere didactische activiteiten leggen.

De opbrengst

Bedenk wat u wil doen met de opbrengst: mee naar huis laten nemen (trots op eigen producten), met elkaar opeten en voor elkaar klaarmaken (samen genieten), verkopen (en geld voor attributen of voor een goed doel verdienen). Uiteindelijk gaat het natuurlijk niet om de opbrengst, maar om de educatieve doelen en het plezier van buiten werken in de tuin.

Publiciteit en samenwerking

Leerlingen kunnen waardevolle ideeën leveren voor het karakter van de schooltuin. U kunt er een speciale les aan wijden, of een brainstormsessie beleggen met een aantal geïnteresseerde leerlingen. Ouders kunnen op een ouderavond meedenken, of door middel van een enquête worden uitgenodigd om inbreng te geven.

Misschien zijn er onverwachte partners, bijvoorbeeld een hoveniersbedrijf in de buurt van de school, of een verzorgingstehuis dat graag grond ter beschikking stelt. Leerlingen van een agrarische school zouden kunnen helpen bij de aanleg of de begeleiding.

De afdeling Natuur- en Milieu Educatie van de gemeente kan ook meedenken. Als zij nog niet in de werkgroep schooltuin zitten, is nu het moment gekomen om hen te benaderen!

In het schooltuinplan:	
Lijst van specifieke criteria voor de schooltuin	Deze punten kunt u ook gebruiken voor een wervende tekst bij het informeren van ouders en op de website.

Verwijzingen en literatuur

- **Tuinieren in schooltijd** Bevat veel voorbeelden van scholen die bij school tuinieren. De studie gaat in op verschillende manieren van schooltuinieren en geeft daar veel voorbeelden van. Ook wordt aandacht besteed aan de historische en didactische achtergrond van schooltuinwerk en de rol van die de gemeente daarin speelt. U kunt de studie downloaden op de volgende site:
www.natuurmilieuweb.nl/behoeftedonderzoek-schooltuinwerk-amstelveen-noordwest
- De vier **schooltuinen** in Amstelveen:
 - Amstelflora, Legmeerdijk 148
 - Bankrasflora, Jeanne d'Arclaan 6
 - De Akkerbloem, Langs de Akker 1
 - Middenhoven, Grote Beer 66A
- In **Amsterdam-Zuid** bij het VU-ziekenhuis is de **Dr. L. Almaschooltuin** het bezoeken waard. Gustav Mahlerlaan 25, T: 020 - 644 58 76, schooltuin@zuideramstel.amsterdam.nl, schooltuinleider Anton Meester.
- www.onzeschooltuin.nl
Site voor kinderen en leerkrachten die een schooltuintje hebben met informatie over aanleg, inrichting, onderhoud en wat je allemaal in de tuin kan planten. Leuke filmpjes, proefjes en aanvullend lesmateriaal. Ook kunt u hier zadenpakketten bestellen.
- www.vierkantemetertuin.nl
Over het tuinieren in bakken van 1.20 x 1.20m die ook gewoon op de tegels van het schoolplein kunnen worden gelegd of zonder bak één vierkante meter ruimte beslaan. Informatie over hoe zelf bakken te maken en kansrijke gewassen hiervoor. Ook met mogelijkheid zadenpakketten te bestellen.
- www.onzekleutertuin.nl
Gaat uit van het principe van de vierkantemetertuin, maar gericht op doelgroep kleuters. U kunt hier ook het boek **Tuinieren met kleuters** (Niek van Dijk e.a.) downloaden waarin ervaringen met kleutertuinieren staan beschreven in een project op de 14^e Montessorischool De Jordaan in Amsterdam: informatie over de voorbereidingen, de technische aspecten, het teeltplan en zaai- en plantschema van het tuinieren in bakken, recepten en lessuggesties waarin de schooltuin is verweven met andere vakken.
- www.makkelijkemoestuin.com
Informatieve en onderhoudende site van Jelle, 14 jaar toen hij de site startte, over de vierkantemetertuin. Met een tienstappenplan hoe je een makkelijke moestuin kan aanleggen.
- www.springzaad.nl
Een netwerk dat deel uitmaakt van Stichting Oase, belangrijke kennisbron over natuurrijke en avontuurlijke speelplaatsen. Zowel op de site als in hun handboek Vrijspel voor natuur en kinderen (zie literatuur) is aandacht voor schooltuinwerk in het Ideeënkoffertje.
- **Restaurant De Kas** in Park Frankendaal in Amsterdam-Oost serveert in het restaurant de eetbare bloemen en planten die in mooi vormgegeven eettuin met kweekbedden worden verbouwd.
- **Villa Augustus** in Dordrecht. Op het terrein met een hotel in de watertoren is een enorme moestuin aangelegd met een midden daarvan een restaurant. De producten uit de tuin worden in het restaurant gebruikt, www.villa-augustus.nl, tel. 078 - 63.93.111.
- www.rotterdamseogst.nl
Geeft onverwachte ideeën voor tuinieren in de stad.
- Bauwens, Peter, *De nieuwe moestuin*, 2010
- Flint, Marianne, *Zelfgeogst*, 2010
- Kranendonk, Gina, *De Schooltuin, 110 jaar schooltuincultuur in Nederland*, 2004
- Leufgen, Willy & Marianne van Lier, *Vrij spel voor natuur en kinderen*, 2007

3. Ontwerp

Nu gaat u het idee van de schooltuin concreet invullen. Zijn de plannen ook financieel en praktisch haalbaar? Misschien kunt u door samenwerking of fondsenwerving het onmogelijke mogelijk maken? Het ontwerp of de schetsen daarvan kunnen daarbij helpen, omdat ze laten zien dat uw plannen serieus zijn.

Paden en structuren

U maakt een kaart op schaal van de tuin. Op deze kaart maakt u met overtrekpapier of kopieën schetsen voor het ontwerp hoe u de tuin gaat indelen. Laat ook leerlingen een ontwerp maken met behulp van een plattegrond of schrijf bijvoorbeeld een ontwerpwedstrijd uit. Reik hen daarvoor inspirerende boeken en sites aan.

Hoe gaan de paden lopen, hoe worden de tuintjes afgeperkt? Als u potten of bakken gebruikt: welke grootte, en waar worden ze neergezet? Het is van belang overall goed bij te kunnen. Er moet voldoende loopruimte zijn voor een schoolklas, paden zijn minimaal 60 cm breed. Wilt u ook ruimte voor een compostbak reserveren?

Plantkeuze

De keuze van de planten vloeit natuurlijk voort uit het karakter van de tuin. Kies voor sterke, ziekteresistente gewassen en bij tuinieren in de volle grond ook op afstemming op de grondsoort. Laat u adviseren door een medewerker van Natuur- en Milieu Educatie, of raadpleeg de sites of boeken die genoemd worden bij de verwijzingen.

Een paar tips:

1. Sterke gewassen zijn bijvoorbeeld aardappel, suikermais, wortelen en sperziebonen.
2. Kies ook een aantal gewassen die al heel snel resultaat geven, bijvoorbeeld radijs, tuinkers, spinazie, rucola, eikenbladsla of goudbloem.
3. Moeilijk ontkiemend zaad kunt u beter voorzaaien of –kweken of als plantjes kopen.
4. Kies planten die verschillen in eetbare delen: het blad (sla), de wortel (worteltjes), de zaden (mais), bollen (ui), knollen (aardappel) of vruchten (bonen) en kies een gewas waaraan goed de cyclus van zaad tot zaad te zien is (sperzieboon en zonnebloem).
5. Houd bij plantkeuze en planning rekening met de zomervakantie opdat dan niet het oogstmoment is.
6. Betrek leerlingen in de keuze van planten.
7. Houd rekening met diverse culinaire achtergronden van leerlingen, bijvoorbeeld liever Spaanse pepers en munt in plaats van peterselie.

Financiën

Maak een inschatting van de kosten. Denk aan: materiaal, eventuele hovenierskosten of andere personele inzet, tuingereedschap, zaden en planten. Misschien is hulp in natura beschikbaar. Vaak kan de afdeling Natuur- en Milieu Educatie voor het zaaigoed en andere hulpmiddelen zorgen. Als de kosten te hoog worden, zijn er misschien fondsen, donaties, en acties zoals een rommelmarkt, veiling of sponsorloop e.d. mogelijk (zie Vrij spel voor natuur en kinderen, blz. 244, Financiering).

Publiciteit en samenwerking

Het definitieve ontwerp is een goede aanleiding om opnieuw publiciteit aan de schooltuin te geven: op school, in een nieuwsbrief en op de website, een artikel in de lokale krant en/of een bijeenkomst. Vergeet niet de resultaten terug te koppelen aan deelnemers van eerdere brainstormsessies.

In het schooltuinplan:	
Plattegrond	
Ontwerpschetsen	
Definitief ontwerp	op het definitief ontwerp staan alle elementen die bij de aanleg moeten worden gerealiseerd
Plantenlijst	
Materialenlijst	
Tuingereedschapslijst	
Begroting	

Verwijzingen en literatuur

- www.onzeschooltuin.nl
Toelichting onder 'Het karakter van de schooltuin'.
- www.kidsgardening.com
Veelomvattend en veel verwijzingen. Veel informatie over planning en ontwerp geeft deze link: www.kidsgardening.com/Dig/digdetail.taf?Type=Art&id=2193 .
- www.nldoet.nl
Vrijwilligers bieden zich aan om te helpen bij een project. U kunt ook een oproep voor vrijwilligers plaatsen.
- Bauwens, Peter, *Een tuin van eten. Vier seizoenen oogst*, 2007
- Fowler, Alys, *De eetbare tuin. Lekker eten uit eigen tuin*, 2010
- Hensel, Wolfgang, *Kleurrijke moestuinen*, 2006
- Herwig, Modeste, *De familiemoestuin*, 2010
- Larkcom, Joy, *Creative vegetable gardening* 2000
- Leufgen, Willy & Marianne van Lier, *Vrij spel voor natuur en kinderen*, 2007
- Vereniging voor Ecologische leef- en teeltwijze ('Velt'), *Vergroening van de schoolomgeving; technische handleiding voor een groene school*, 2006, www.velt.be
- Voskuil, Julia, *De mooie moestuin*, 2002

4. Voorbereiding & aanleg

Nu u weet wat u gaat doen en wat u nodig heeft, kunt u een planning maken: wie gaat wat wanneer doen? Vergeet niet alle betrokkenen op tijd op de hoogte te brengen, en om op tijd ouders te benaderen. Ouders kunnen een belangrijke bijdrage leveren, zeker als er een aannemer of hovenier tussen zit, maar moeten dit wel ruim van te voren weten.

Het schooltuinprogramma

Belangrijke onderdelen van het schooltuinprogramma zijn een basisteeltplan met plantindeling en namen van planten op een plattegrond en een rooster in weken waarop wordt aangegeven wanneer welke gewassen worden gezaaid, geplant en geoogst kunnen worden. Zo is ook zichtbaar waar ruimte is voor aanvullende activiteiten. Met deze planning is de basisstructuur van het schooltuinprogramma al uitgewerkt.

Inhoudelijk moeten de schooltuinlessen nog worden afgestemd op het lesprogramma. Waar sluit het op aan in de natuurmethode die wordt gebruikt en wat kan dan worden vervangen en weggelaten?

Tijdsplanning met taakverdeling

In de concrete aanleg en de aanloop daarvan komt het aan op een goede coördinatie en planning: wie doet wat wanneer? Daarbij komen de volgende punten aan de orde:

het opstellen van het schooltuinprogramma, het aanschaffen van materialen en gereedschap, het maken van de bestellijst voor de planten, het werven van ouders en andere medewerkers voor de aanleg, het werven van ouders en vrijwilligers voor begeleiding van leerlingen bij de lessen en voor groot onderhoud, wie verzorgt feestelijkheden rond de opening of vormt een andere gebeurtenis aanleiding voor feest en publiciteit?

Tips:

Betrek ook kinderen bij de uitvoering van de aanleg, zo wordt het meteen het ownership versterkt. Denk aan goede verzorging voor de medewerkers tijdens de uitvoering van aanlegwerkzaamheden: koffie, thee, broodjes, borrel en maak er gezellige bijeenkomsten van.

Publiciteit en samenwerking

Zorg voor publiciteit en vier de successen. Er zijn vanaf deze fase tal van aanleidingen om publiciteit aan de tuin te geven en feestelijkheden aan te koppelen: het lichten van de eerste schoolpleintegel, de eerste spade in de grond, de eerste oogst...

In het schooltuinplan:	
schooltuinprogramma	educatieve verantwoording en inpassing in lesprogramma; basisteeltplan en tuinrooster in weken
bestellijst zaden en planten	
tijdsplanning: wie doet wat wanneer	

Verwijzingen en literatuur

- www.onzeschooltuin.nl
Toelichting onder 'Het karakter van de schooltuin'.
- **Vreeken's Zaden**, Voorstraat 448 in Dordrecht, tel. 078 - 613 54 67, www.vreeken.nl, info@vreeken.nl; een bekend adres bij moestuiniers om zaden te bestellen. De winkel en website van dit zadenparadijs zijn zeer de moeite waard om te bezoeken: boordevol informatie en ongelooflijk veel soorten eetbare bloemen en planten voor de moestuin, ook gereedschap en handige hulpmiddelen voor bij de teelt. U kunt Ton Vreeken ook uitnodigen voor een lezing en dan weet je eigenlijk niet waarom je niet al begonnen was.
- www.zaipret.nl
Leuke en origineel samengestelde zakjes zaad.
- Ydema, Bert, *De groene hemel. Kindertuinen*, 2008
- Ydema, Bert, *Met meester Bert op ontdekkingsstocht door je tuin*, 2010

5. Gebruik & beheer

Eenmaal in gebruik is het van belang ervaringen met de schooltuin te evalueren. Hoe bevalt de werkvorm? Wordt de schooltuin ook bij andere vakken of voor andere doeleinden gebruikt? Reflecteer en stel vast, stel bij en leer bij van opgedane ervaringen. Met betrekking tot het onderhoud is het goed te kijken welke klussen er naast het schooltuinprogramma bijkomen.

Logboek en evaluatie

Leg een logboek aan om ervaringen, ontwikkelingen, ideeën voor verbetering en nieuwe wensen in te noteren. Plan evaluatiemomenten in om op het programma te evalueren en te bezien welke aanpassingen er nodig zijn.

Onderhoudswerkplan

Maak een kort onderhoudswerkplan waarin staat welke werkzaamheden er naast de lessen en het schooltuinprogramma moeten gebeuren. Dit maakt ook de jaarlijkse kosten en hoeveelheid werk inzichtelijk. Aan het eind en voor de start van het programma en voor vakanties bijvoorbeeld. Bij tuinieren direct in de grond maakt grondbewerking daar deel van uit (spitten, bemesten). In het geval van andere manieren in bakken of potten is bemesting ook aan de orde en moet worden bekeken of aarde moet worden aangevuld of moet worden vervangen. Als u nog geen compostbak heeft, kan worden overwogen deze (voor een volgend jaar) te gaan aanschaffen.

Bedenk dat bij een winterstop de locatie er ook opgeruimd en representatief uitziet.

Kinderen kunnen wellicht ook betrokken worden bij het onderhoud wanneer een aantal onderhoudswerkzaamheden ondergebracht worden in het schooltuinprogramma.

Publiciteit en samenwerking

Ook nu blijft het van belang ouders, teamleden en directie in ontwikkelingen en ervaringen over de schooltuin te laten delen om hun betrokkenheid vast te houden of te vergroten. Informatie uit het logboek komt daarbij van pas. Ruim in de nieuwsbrief of op de site van de school regelmatig plaats in voor nieuws en wederwaardigheden over de schooltuin. In een schooltuinblog kunnen leerlingen ervaringen met de schooltuin uitwisselen en nog meer bekendheid aan de schooltuin te geven.

Moeten er nog medewerkers worden geworven voor de schooltuinwerkgroep voor hulp bij begeleiding van de lessen en onderhoud van de tuin?

In het schooltuinplan:	
logboek	
schooltuinblog	indien hiervoor gekozen wordt
(onderhouds)werkplan	

Verwijzingen en literatuur

- www.schooltuinrecepten.nl
Niet alleen recepten over wat je met de oogst van de schooltuin thuis of op school kan doen, maar ook informatie over de 13 Amsterdamse schooltuinen en hun teeltplannen en links naar schooltuinen elders.
- Zeevat, Caroline, & Ans Withagen, *Wilde venkel & rabarber*, 2009
Recepten voor oogst van de moestuin van sla tot onkruid, van sperziebonen tot dahlia's met tips voor tuinieren; Puur en inspirerend